

INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1991, 07

VILNIUS 1993

INSTITUT FÜR GESCHICHTE LITAUENS

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1991

VILNIUS 1993

ИНСТИТУТ ИСТОРИИ ЛИТВЫ

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ
ГОД 1991

ВИЛЬНЮС, ИЗДАТЕЛЬСТВО НАУКИ И ЭНЦИКЛОПЕДИЙ, 1993

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1991 METAI

VILNIUS, MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA, 1993

UDK 947.45
LI 237

Redakcinė kolegija:

Vytautas Merkys (vyr. redaktorius), Tamara Bairauskaitė, Alfonsas Eidintas, Eugenijus Jovaiša, Vacys Milius, Leonas Mulevičius, Rita Strazdūnaitė (sekretorė), Adolfas Tautavičius, Irena Valikonytė, Regina Žepkaitė (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Redakcijos adresas:
2600 Vilnius, T. Kosciuškos 30

Išleista pagal Lietuvos istorijos instituto užsakymą

ISTORIJS TERMINIJA

Šio skyriaus konsultantas
filol. m. kand. Kazys Gaivenis

GUDAI

Gudai — sudėtingas ir daugiaprasmis etnonimas. Čia neaptarinėsime jo etimologijos¹ ir visų reikšmių bei jų istorinės kaitos. Straipsnio tikslas — panagrinėti etnonimų „gudai“ ir „baltarusiai“ santykį.

Ar reikia šį klausimą kelti? Juk abu etnonimus šiandien suprantame kaip lietuvių kalbos sinonimus. Vartojome žodį „gudas“, 5-ojo dešimtmečio potvarkiai pakeitė jį „baltarusiu“, dabar vėl ima atgyti „gudas“. Štai šis reiškinys ir verčia pagalvoti apie abiejų žodžių vartojimą. Žinome, kad buvo rusų (senovės rusų) tauta, kuri vėliau skilo į tris tautas: rusų (didžiarusių), ukrainiečių ir baltarusių. Pastarųjų dviejų tautų etnogenezę daug lėmė tai, kad jos pateko į Didžiąją Lietuvos Kunigaikštiją. Tai yra gerai žinoma, tačiau kai kada vis dėlto susiduriame su tam tikrais keblumais. Visų pirma nėra paprasta tiksliai apibrėžti baltarusių ir ukrainiečių tautų atsiradimo laiką. Dar sunkiau susitarti dėl pavadinimo tos kalbos, kurią XV—XVII a. vartojo Lietuvos valstybės raštinės.

Abiem šiais klausimais susikaupė nemaža literatūros. Įvairių nuomonių argumentacija turi savo stiprių pusių, tačiau visur ji yra ir pažeidžiama. Tai gal geriausiai rodo, kokia sudėtinga šita problema. Su tuo sutinkant, reikia pabrėžti, kad abu klausimus būtina spręsti kartu. Reikia žiūrėti, kuo save laikė žmonės, XV—XVI a. gyvenę dabartinėje Baltarusijoje ir Ukrainoje.

Baltoji Rusia ir Ukraina — seni terminai, tačiau jų reikšmė labai kito. XV—XVI a. jie toli gražu neatitiko šiandieninės. Tais laikais šių žemių žmonės vadino save rusais, ir taip juos vadino lietuviai, lenkai, vokiečiai. Jie save svokė kaip vieną tautą tiek visoje Di-

¹ Etnosų savivardžiai kaip šių etnosų pavadinimai dažniausiai paplinta ir kaimyninių etnosų kalbose (o iš ten — ir toliau). Taigi ir gotų kaimynystė su baltais rodo šį bendrą atvejį dėl etnonimo „gudas“. Svetimų etnosų etnonimų savo kalbos bendrinuose žodžiuose ieškoma tik tuomet, kai tie etnonimai neatitinka bendros taisyklės. Tokie niemcų (slavų kalbose), galbūt aisių (germanų kalbose), germanų (keltų kalbose) atvejai. Šitos elementarios taisyklės nepaisoma: Mažiulis V. Prūsų kalbos paminklai. V., 1981. T. 2. P. 282. Tai ne kas kita, kaip XV—XVII a. etimologizavimų „renesansas“, pradėtas „klasikiniu“ Č. Gedgaudo „veikalu“. Šitaip samprotaujant, etnonimą „anglai“ galima kildinti iš anglies, o „rusai“ — iš rusenti.

džiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje, tiek Lenkijos valdomoje Raudonojoje Rusijoje, tiek ir Vengrijai priklausančiuose Karpatuose. Tačiau Maskvos sujungtos Rusijos žmones jie vadino ne rusais, o maskvėnais. Savo ruožtu, maskvėnai vadino juos lietuviais. Tad pradžioje (senovės) rusų tauta skilo ne į tris, o į dvi tautas — į didžiarusius ir vakarų rusus. Ir tik vėliau vakarų rusai skilo į baltarusius ir ukrainiečius. Daug čia lėmė ir Liublino unija, išvedusi valstybės ribą tarp dabartinės Baltarusijos ir Ukrainos.

Kokią etnonimą reikėtų taikyti dabartinių baltarusių ir ukrainiečių protėviams, tai tautai, kuri gyveno XV—XVI a. ir kurią sąlygiškai apibrėžėme kaip vakarų rusus? Kaip reikėtų vadinti jos kalbą? Ta problema bent iš dalies išspręsta lenkų kalboje: šių dienų rusų kalba vadinama *język rosyjski*, o „język ruski“ kaip tik taikomas tai kalbai, kuriai mes ieškome pavadinimo. Štai čia lietuvių kalbos bėda su gudų ir baltarusių etnonimais kaip tik gali tapti išganinga išeitimi. Žodžiai „baltarusiai“ ar „baltgudžiai“ taikytini dabartiniams baltarusiams apibrėžti. Juk tokia reikšmė jie dabar ir vartojami. O tą tautą, kurią sąlygiškai apibūdinome vakarų rusais, kuri XV—XVI a. tikrai gyvavo kaip atskira tauta ir kuri vėliau skilo į baltarusius ir ukrainiečius, reikėtų vadinti gudais. Bent jau lietuvių kalboje jos etnonimo problema gražiai išspręstą.

Išspręstą ir kalbos pavadinimo problema. Ji, kaip ir visais normaliais atvejais, gautų etninį apibrėžimą. Nereikėtų sukti galvos, ar ji labiau „ukrainietiška“ (kaip Vytauto raštuose), ar „baltarusiška“ (kaip didžioji XVI a. raštijos dalis). Net jei ji šiek tiek „negyva“, t. y. kaustoma rašto tradicijos, nesunkiai galima paaiškinti jos santykį su šnekamosios kalbos tarmėmis, kuriomis tuo metu laikytinos besiklostančios baltarusių ir ukrainiečių kalbos. Gudų kalba vaidino šitų tarmių rašytinio interdialekto vaidmenį.

Gudų terminas leistų išspręsti ne vieną istorijos ir filologijos terminijos problemą.

Edvardas Gudavičius